

Лариса Довга

УЯВЛЕННЯ ПРО «ЗРАДУ» У ТРАКТАТІ ІНОКЕНТІЯ ГІЗЕЛЯ «МИР З БОГОМ ЧОЛОВІКУ»

Поняття «зрада» у побутовому вжитку сучасної української мови має чимало значень, переважно з негативними морально-етичними чи правовими конотаціями. Тим часом уявлення про змістове наповнення цього терміну (тобто, перелік дій, які потрапляли під таку характеристику) та про відповідальність за зрадницький вчинок далеко не завжди були сталими. Значення слова залежало не тільки від часу його уживання, але й від типу текстів, де ми його знаходимо (напр., література світського характеру, правові документи чи богословські трактати і проповіді¹). Аналіз генези цього терміну дозволить простежити, як відбувалася зміна моральних норм чи уявлень соціуму, закріплюючись на вербальному рівні. Вочевидь, така проблема потребує ширшого і ґрунтовнішого дослідження, ніж коротка стаття, тому, не претендуючи на вичерпність, я тільки накреслю окремі віхи формування поняття та зупинюсь на уявленні про «зраду» у трактаті Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку».

Проблема вжитку і смислового наповнення таких понять як «вірність/зрада» у Речі Посполитій та на українських землях XVII ст. досі розглядалася в основному у двох аспектах – як питання політико-правового характеру (насамперед, зрада Батьківщини) та як означення «моральних/аморальних» стосунків подружніх пар². Тим часом у «Лексиконі» Памва Беринди цей термін знаходимо як відповідник церковнослов'янським поняттям «преданіє»³ (тут синонім – видання, ви-

¹ Зокрема, у богословських текстах значення цього поняття не завжди збігалося зі світським. Наприклад, подружня невірність не кваліфікується як зрада, оскільки оцінюється не з огляду відносин між людьми, а в контексті порушення обітничі тайнства шлюбу, відтак у стосунку до Бога це є не зрадою, а перелюбом.

² Див.: *Augustyniak U.* Potwórne konspiracje, czyli problem zdrady w Rzeczypospolitej w czasach Wazów // *Barok. Historia – Literatura – Sztuka.* / *Półrocznik* 1/1. Warszawa, 1994. S. 89–102.; *Lityński A.* Zbrodnia zdrady kraju / *Lityński Adam.* Przystępstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI–XVIII wieku / *Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, Nr. 119. Katowice, 1976. S. 55–86.

³ *Преданіє: ...предательство, зрада, виданье... Предатель: зрадця, видавца... Предаю: выдаю, зраджую...:* Див.: *Лексиконъ славеноросскій и именъ тлькованіе...* / *Тщаніємъ Пам-*

давати) та «лєсть»⁴ (у синонімічному ряду – ошукування). «Ошукою» також подано синонімом до «лихоїмствую», але «зрада» у цьому синонімічному ряду відсутня, натомість розкривається суть самого вчинку лихоїмства, яке відповідає тлумаченню одного із семи смертних гріхів⁵. Що ж стосується «вірності», яка нині послідовно трактується антонімом до «зради», то в словнику Памва Беринди ці терміни не протиставляються безпосередньо, а хіба опосередковано через поняття «щирий», котре з'являється у синонімічних рядах і «не зрадливо-му» (не лестному)⁶, і «вірному»⁷ (тут варто звернути увагу на те, що «зрада» як відповідник «предательства» взагалі не протиставляється вірності).

У традиції християнського богослів'я значення термінів «*зрада, зраджува-ти, зрадник*» виводиться з Нового Завіту, який «*поза декількома випадками загальнішого вживання цих слів ... відсилає передовсім до рефлексій над актом зради або видання Ісуса насамперед Юдою [Мт. 10,4; 26, 21.23.25. 46.48; Мр. 14, 18.42.44; Лк. 6,16; 22,21; Ів. 13,21; 21,20; Дії 7,52]*»⁸. У патристиці, зокрема в «Мораліях» Григорія Великого, поняття «зрада» (*infidelitas*) використовується не тільки для окреслення ганебного вчинку Юди, але й на означення зневіри, безбожності (поганства), «зради» Богові через власне нерозуміння або духовну безсилість⁹. Втім, у моральному богослов'ї епохи середньовіччя цей термін в основному корелюється з проблемами віри і не набуває виразного соціального значення. У католицьких текстах богословського характеру зміни у трактуванні «зради» відбуваються з виділенням моральної теології як окремої дисципліни та розквітом казуїстики у середині XVI–XVII ст., чому значною мірою сприяли рішення Тридентського Собору, зокрема, декрет про сакрамент покути, згідно з яким сповіднику надаються повноваження свого роду духовного судді, а сповідь трактується не стільки як акт «лікування» враженої гріхом душі, скільки як суд сумління щодо відповідності обраних життєвих стратегій нормам християнської моралі¹⁰. Під час сповіді священник особливу увагу мав звертати на самостійне і добровільне визнання мирянами скоєних ними гріхів, їх тяжкості, кількості, виду, а також обставин, які могли змінювати характер

вы Беринды Протосигела. К., друкарня Киево-Печерської лаври, 1627. – Шпальта РОЕ (Тут і далі усі виділення у цитатах мої – Л. Д.).

⁴ *Лестець: волоцюга, зрайца... лєсть, лєніє: зрада, здражьньє, ошуканьє... лєстивий: зрадливий... лєстний лобзатель: зрадливый(й) поцьловачь... лєцу: зраджуаю, ошукиваю: Там само. – Шпальта РЗ.*

⁵ *Лихоїмствую: ошукиваю, лакоме маєтность збираю: Там само. – Шпальта РИ.*

⁶ *Не лєстний: не зрадливый(й), щирый(й)...: Там само. – Шпальта РS.*

⁷ *Върнь: истє, певне, щиро: Там само. – Шпальта ЛД.*

⁸ *Widła Bogusław. Słownik antropologii Nowego Testamentu. Warszawa, 2003. S. 331. Слід зазначити, що в сучасному українському перекладі Нового Заповіту у вказаних текстах використовується як термін «зрадили», так і «видали».*

⁹ *Пор.: Gregory the Great. Expositio in Job, seu moralium lib. XXV. (trans. By James J. O'Donnell) – Book Two: XXVII, 46; XXX, 49; XXXI, 51; XXXIV, 55, 56. – Англійський переклад тексту див.: <http://ccat.sas.upenn.edu/jod/gregory.html>.*

¹⁰ *Zbigniew Sareło. Lecznicy charakter pokuty (Z historii zagadnienia) // Studia Theol. Vars. – 21 (1983) nr. 2. S. 24–32.; Ks. Jan Pryszynt. Historia teologii moralnej. Warszawa, 1987.*

переступу. В детальній класифікації різноманітні життєві ситуації та вчинки підводяться під визначені канонічним правом поняття та розглядаються крізь призму семи головних (смертних) гріхів. У окремих казуїстичних класифікаціях ведеться мова і про зрадництво¹¹, яке вважається одним із результатів зажерливості (надмірного прагнення матеріальних благ) й ілюструється тою ж таки зрадою Юди, що видав Христа задля отримання грошей. У близькому, але позбавленому етичного навантаження значенні термін «зрада» використовується в проповідництві XVII ст. (зокрема, у католицьких проповідників – Петра Скарги, Фабіана Бірковського, Томаша Млодзяновського, та у православних – Йоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського, Лазаря Барановича), де зрадливим називається щастя «цього світу», яке утіхами, розвагами, багатством, славою тощо зваблює людські душі, відвертаючи їх від того, що приносить спасіння, і віддаючи до рук ворога (диявола, сатани)¹².

Для православної традиції трактати з моральної теології, в яких би детально розглядалися окремі «випадки сумління» й аналізувалася міра їх гріховності, були невластивими¹³. Першою працею, в якій детально перераховувалися всі різновиди гріхів і яка була значною мірою зорієнтована на ситуації, що траплялися у реальному житті, став трактат архимандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля¹⁴ «Мир з богом чоловіку»¹⁵. Саме там знаходимо

S. 117–120; *Saranyana Josep Ignasi, Illianes Jose Luis*. Historia teologii / Tłum. Piotr Rak. Kraków, 1997. S. 291–296.

¹¹ Див.: *Derdziuk Andrzej*. Grzech w XVIII wieku. (Nurty w polskiej teologii moralnej). Lublin, 1996. S. 158–160; *Bajda Jerzy*. Teologia moralna (kazuistyczna) w wieku XVII–XVIII / Dzieje teologii katolickiej w Polsce. T. II, cz. 1. Lublin, 1975. S. 269–275. Найпопулярнішими підручниками з моральної теології у XVII ст. були «*Institutionum moralium*» Хуана (Joanno) Азора (перше видання 1600–1611 pp.) та «*Medulla theologiae moralis*» Германа Бусенбаума (перше видання 1645 p.).

¹² Пор., наприклад, у Петра Скарги: «*Y tym nas nauczył Pan, abyśmy szczęście świata tego i chwale ludzką, za śmiechy, zdradę, i jedno błazństwo mieli ... bo nie tylko odmienne jest szczęście świata tego: ale nas do zapamiętania odmiany, chorob, śmierci i sądu Bożego przywodzi*». – W. X. *Piotr Skarga*. Kazania na niedziele y święta całego roku. Wilno, 1793. T. 1. S. 270.

¹³ Цього не потребує практика sacramенту сповіді Православної Церкви, де будь-який, навіть найменший гріх трактується як образа Бога та його милосердя, відтак людина потребує загального прощення. Див.: *Paul Evdokimov*. Prawosławie / Tłum. Jerzy Klinger. Warszawa, 2003. S. 47–48; 306–311. Зокрема, Автор вказує на відмінності між католицькою та православною традиціями: «*Nie posiadamy kierowników sumień, mamy tylko spowiedników i ojców duchownych i jesteśmy kierowani przez krew męczenników*». – Там само. С. 47; «*Jeśli według św. Jana (1 J 5, 16–18) istnieje rozróżnienie między grzechami ad mortem oraz innymi, to jednak niema żadnych konkretnych katalogów grzechów powszednich i śmiertelnych*». – Там само. С. 309.

¹⁴ Детальніше про життя і творчість Інокентія Гізеля див.: *Горобець В. М., Стратій Я. М.* Гізел Інокентій / Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст. Київ, 2001. С. 168–170.; *Сумцов Н. Ф.* Иннокентий Гизель. / Сумцов Н. Ф. К истории южно-русской литературы XVII века. Вып. III. К., 1884.

¹⁵ Трактат Інокентія Гізеля «Мир з Богом чоловіку», як значиться на його титулі, задумувався автором як книга про «*покаяніє с(вя)тосє, примиряющеє Б(о)гови ч(о)л(о)вѣка...*». Насправді ж він вийшов далеко за межі традиційних «керівництв» сповідникам (якою, наприклад, є праця Йоанікія Галятовського «Гріхи розмаїтє») і став свого роду «підручни-

невеликий розділ, предметно присвячений тому, що таке зрада і які вчинки слід кваліфікувати як зрадницькі у контексті вчення про гріх.

Загалом будь-який гріх¹⁶, на думку Гізеля, можна трактувати як зраду, оскільки сама здатність до гріха є порушенням вірності Богу та Його заповідям. Ця думка досить виразно сформульована у першій главі другої частини трактату, де йдеться про те, як грішник повинен викликати у собі почуття душевної скрухи та каяття. Для цього автор трактату пропонує задуматися над двома простими питаннями: «*Что содѣя? Кого обиди?*», на які тут же дає відповідь:

*«Б(о)га прогнѣва, дружество его попра, **предатель** его обрѣтесе, и ко врагу его діаволу преда(ст)ся и(з)воляя плѣнникомъ того быти, неже Другом Божіим: не помышляя яко в Б(о)зѣ ради ч(о)л(ов)ика сія чѣтыри сочеташася, яко онъ естъ Творецъ, Бл(а)годѣтель, О(те)ць, и Г(ос)подь н(а)шъ»¹⁷.*

Зрада («*предателство*») (тобто «*прелщеніє противу вѣрности прислушающа, бывающее на чью щцету: егда кто ради нѣкоего своего приобрѣтенія о(т)крываетъ что тайное съ наведеніемъ щцеты Бли(ж)нему; либо сие о(т)кровеніє будетъ чрезъ словеса, либо чрезъ кое дѣло, о(т)крывающее образъ ко поврежденію»¹⁸), на думку Гізеля, є вчинком, до якого людину спонукає, насамперед, пожадливість, і який приносить згубу власній душі (тобто, є*

ком) з проблем християнської моралі, у якому не тільки викладалася «теоретична етика», але й розглядалися конкретні приклади щодо того, як її правила слід застосовувати у реальному житті. У контексті науки про основні роди і види гріхів автор трактату з прискіпливістю юриста описує різноманітні поточні вчинки (які він вважає причинами або плодами гріхів), класифікує їх, дає їм дефініції та описує способи, якими вони можуть бути скоєні. Такий спосіб викладу ближчий до популярних у добу Бароко настанов з прикладної етики (в яких детально пояснювалося, кому, коли і як слід себе вести, аби здобути славу і не втратити честі) або до трактування людських учинків, яке знаходимо у курсах моральної філософії, прочитаних професорами Києво-Могилянської академії кінця XVII – початку XVIII ст. Проте й від них він суттєво відрізняється тим, що, по-перше, трактат Гізеля адресований представникам усіх верств та суспільних станів, а не тільки шляхетно народженим, а по-друге, що поведінкові норми тут подаються не у позитивному ключі (як належить чинити), а здебільшого у негативному (тобто через опис «анти»-зразка і пояснення, чому і за яких обставин так чинити не слід).

¹⁶Гріх, за визначенням Гізеля, це «самоизвольное преступление Заповѣдїи Божїихъ, еже естъ глаголаніє, діланіє или желаніє противу Заповѣди Божєя [а також] ...неглаголаніє того, еже по заповѣди Божєей повелевающей подобаше глаголати: и неділаніє того, еже подобаше ділати: и нежеланіє того, еже подобаше желати и любити»: Гізель Інокентій. Мир з Богом чоловіку. Київ, друкарня Києво-Печерської лаври, 1669. Арк. 24.

¹⁷Там само. С. ХГ.

¹⁸Там само. С. СЛЕ. До шостого плода зажерливості, який в оригіналі названо «лєсть», на полях подано глоси «зрада», що відповідає одному з випадків, поданих у «Лексиконі» Памва Беринди. Див. вище прим. 4. Але визначення цього гріха як вчинку, коли хтось «стяжжаваєт кое приобрѣтеніє, прелцающи ближняго, уже не словєсы, но самым дѣйствіемъ своимъ лукавны(м): якоже въ купецтвѣ продая мѣрою неправедною» (Там само. – С. СЛЕ) більше відповідає сучасному поняттю шахрайства, а визначення «предательства», суть якого у тексті також розкривається через «прелщеніє» – сучасному поняттю зради (що знаходимо і в «Лексиконі»). Такі ж відповідники церковнослов'янським тер-

смертним гріхом). Зрада може завдати непоправної шкоди суспільному благу і, звісно, тягне за собою втрату честі. Цей гріх у трактаті розглядається у контексті смертного гріха зажерливості («лихоимства») як його сьомий (останній і найбільш непривабливий) «плід», якому передують «окамененіє с(є)р(д)ца», «смущеніє мысли», «насиліє или хищеніє», «ложь», «клятва неправедная» та «лесть»¹⁹. Відносячи зраду до групи гріхів, пов'язаних із пожадливістю, автор трактату насамперед звертається до Новозавітної традиції: саме задля наживи Юда зрадив Христа і виказав його воєначальникам. Втім, на цьому кореляція гізелівського вчення про зраду із християнською догматикою майже завершується. Решту постулатів автор виводив хіба із реалій щоденного життя та чинної правової системи, з прискіпливістю юриста описуючи: ким, за яких обставин, яким способом і щодо яких об'єктів може бути скоєно злочин, котрий при сповіді слід кваліфікувати як «зраду».

Вочевидь, у спробі дати чіткі дефініції самому поняттю зради та способам її вчинення архимандрит Кисво-Печерської лаври міг відштовхуватися від сучасної йому католицької казуїстики, давньоримської чи ранньомодерної західноєвропейської політико-правової традиції, але, видається, що найближчим зразком, до того ж відомим йому не тільки з книжок, а й з реального життя, слугувала судова практика Речі Посполитої, і, зокрема, III Литовський Статут (1588 р.) (далі – ЛС), у якому була прописана кримінальна відповідальність за «зраду Речі Посполитої»²⁰. На це вказує як збіг окремих пунктів трактату та ЛС, так і відсутність у трактаті тих моментів, які не прописані у Статуті, але, виходячи з Гізелевих міркувань про гріх недотримання вірності, могли б трактуватися як зрада. Йдеться, зокрема, про такі явища, як зміна віросповідання, подружнн невірність, втеча із поля бою тощо, які в трактаті

мінам «лесть» та «предательство» використовує Роман Кисельов у перекладі трактату «Мир з Богом чоловіку» сучасною українською мовою. Принагідно висловлюю вдячність п. Роману Кисельову за надану мені можливість ознайомитися з ще не опублікованим рукописом перекладу.

¹⁹ *Гізель І.* Мир з Богом чоловіку... С. СКФ-СЛЗ. Класифікація гріхів у трактаті відбувається за принципом, близьким до тогочасних католицьких трактатів (підручників) з моральної теології. На відміну від тогочасних Номоканонів, де подавався просто перелік семи смертних гріхів (напр. Номоканон. Львів, друк. Арсенія Желіборського, 1646. С. 6) чи трактату Йоанікія Галятівського «Грѣхи розмаитїи», де вони описані дуже коротко (див. Йоанікія Галятівського «Грѣхи розмаитїи» / Йоанікія Галятівський. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І. Чепіга. К., 1985. С. 375–376.), Гізель дає широке пояснення різних аспектів скоєння кожного гріха, виділяючи їх «плоди» та способи, якими гріх можна здійснити. Детальніше про це див: *Сумцов Н. Ф.* К истории южно-русской литературы XVII века. ...; *Довга Л.* Соціальна утопія Інокентія Гізеля. / Україна XVII ст.: суспільство, філософія, культура. С. 227–266.

²⁰ Уршула Августиняк у згаданій вище статті подає аналіз аналогій та розбіжностей між політико-правовою системою Речі Посполитої та західноєвропейських держав XVII ст., вказуючи, зокрема, на побутування в обох випадках поняття зради виключно у контексті політичних практик, а також на анахронічну для Європи XVII ст. нероздільність у свідомості річпосполитської шляхти таких понять як «зрада маєстату» та «зрада Речі Посполитої», що відбулося і у ЛС.

описані як гріхи «проти вірності прислушающей», але не кваліфіковані як зрада.

Згідно з трактатом «Мир з Богом чоловіку», зрадницькі вчинки можуть бути скоєні стосовно трьох об'єктів: конкретного **індивіда** («о самых лицахъ ч(о)ловѣковъ»), рухомого та нерухомого **майна** («о имъніяхъ движимыхъ» й «о имъніяхъ лежащихъ»); потаємної **інформації** («о таинствахъ въвѣренныхъ»). В останньому випадку зрадою буде не тільки оприявлення таємниці, довіреної іншою особою, але й спроба підступом чи обманом отримати закриту інформацію (наприклад, через відкриття та читання чужих листів).

* * *

Щодо конкретного індивіда, то, згідно з трактатом Гізеля, акт зради здійснюється у тому випадку, коли хтось через непомірне прагнення до наживи будь-яким чином (тобто словами або діями) видає когось із людей, «*О(т)крывая обра(з) къ наведенію ему тцеты или обиды*» (як Юда зрадив через срібллюбство Христа, а Даліда Самсона)²¹. Згідно з ЛС зрадником є особа, котра підтримує відносини з ворожими державами чи іноземними можновладцями з метою нанесення шкоди Речі Посполитій або її володарю²². Як бачимо, в обох текстах не вказується, хто може бути суб'єктом такого ганебного вчинку, тобто рівень моральної (як і кримінальної) відповідальності за зраду не залежить від соціального статусу того, хто її здійснив або мав намір здійснити²³. А от щодо об'єкта зради, то трактування, подане богословом, значно повніше, ніж те, що виписане юристом, оскільки у першому відсутні будь-які вказівки на соціальний стан чи віросповідання особи, яку не можна зраджувати (тобто зраджувати не можна нікого), а в другому заборона стосується тільки особи правителя або держави. Найбільш «станово заангажованими», але й найбільш відповідними соціальній доктрині Православної Церкви²⁴ є погляди на сутність зради, викладені у трактаті Йоанікія Галятовського «Грѣхи розмаитїи». Тут поняття «зрада» з'являється тільки раз у підрозділі «Грѣхи меншихъ людей противъ преложонныхъ» і має чітко окреслене соціальне забарвлення, тобто стосується обов'язку підданих осіб дотримувати-

²¹ Гізель І. Мир з Богом чоловіку... С. СЛІС.

²² «Хто бы теж з неприятельми нашими порозуменьє мел, листы до них або послы радечи против нам, господару и речи посполитой або остерегаючи слал, тым неприятелем якую помоч давал» – Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінськ, 1989. С. 80–81. Про класифікацію зрадницьких вчинків у ЛС трьох редакцій див.: Малиновскій І. Ученіе о преступленіи по Литовскому Статуту. Київ, 1894. С. 62–66.

²³ Цікаво, що в пункті, який стосується зради, і правник, і богослов вважають злочинними не тільки виконані дії, але й твердий намір їх здійснити, хоча в багатьох інших випадках Гізель застерігає, що думки про можливість переступу (спокуса гріха) іще не конче є гріхом, і здебільшого не є гріхом смертним.

²⁴ Див.: John Meyendorff. Teologia bizantyjska. Historia i doktryna / tłum. Jerzy Prokopiuk. Warszawa, 1984. S. 271–276.

ся вірності своїм володарям та підкорятися їм, оскільки всяка влада, яка існує, дана від Бога²⁵. Про гріхи чи обов'язки «влади» щодо підданих у Галятовського взагалі не згадується²⁶. У трактаті «Мир з Богом чоловіку» також ідеться про обов'язки підлеглих щодо господарів, але на зміну ригоризму Галятовського тут приходиться уважне ставлення до реальних життєвих ситуацій та усвідомлення гідності будь-якої людини. Вимога «вірності» челяді щодо своїх господарів не є безумовною: вони мають право не виконувати наказів, якими господарі спонукають їх до гріха (тобто, мають право оцінювати (!) моральну значимість наказів господаря, чого ніяк не міг допустити Галятовський). Зрадою ж щодо господарів є не бунти, а намагання ошукати їх, даючи нещирі поради або викриваючи стороннім особам те, що діється в їхньому домі²⁷. «Влада» ж в очах архимандрита Києво-Печерської лаври не наділена правом на безумовну правоту та невинність і повинна підпорядковуватися прийнятним у соціумі моральним і правовим нормам.

* * *

Що стосується нерухомого майна, то тлумачення в тексті Інокентія Гізеля і ЛС збігаються майже дослівно, оскільки і там, і там мова йде не про приватний інтерес (припустимо, пограбування чи захоплення садиби), а про об'єкти, від збереження яких залежить суспільне благо (тобто захоплення міста, фортеці тощо). Для порівняння наведу цитати:

Мир з Богом чоловіку	III Литовський Статут
Важким смертним гріхом є зрада «о имънїяхъ лежащихъ, яко егда кто изъявляетъ врагу путь къ взятїю коего града или полка» ²⁸	Стратою карається той, « <i>кто бы теж замок наш неприятелю зрадою подал, ...кто бы теж люди неприятельские в паньство наше Великое князство Литовское зрадливое привел...</i> » ²⁹

Гізель добре розумів вагу відповідальності за зрадницькі вчинки такого ґатунку, тому в цьому випадку звернув увагу на те, що смертельно грішать не тільки реальні злочинці, але й ті, хто із жадоби наживи намагається звинуватити невинних людей у скоєнні такого гріха: «*порицающе их аки бы били*

²⁵ Гріхом є «*противъ ц(а)ря, кн(я)зя, гетмана, воеводи, противъ пана якого-колвекъ, противъ магистрату албо уряду, бунти, намова и зрада... бо противляйсѣ власти, божїю повельнїю противляеться*» – Іоаникій Галятовський. Грѣхи розмаитїи / Іоаникій Галятовський. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І. Чепіга. К., 1985. С. 380–381.

²⁶ У розділі «Грѣхи преложоньхъ людей д(у)ховныхъ и свѣцкихъ» єдиним обов'язком зверхників щодо підданих названо піклування про побожне і мирне життя останніх. – Там само. С. 381.

²⁷ «*Г(оспо)дином злѣ совѣтуют, ласканїем ихъ прелцаютъ. Еже в дому господина дѣтѣся в тайнѣ чуждымъ о(т)крывають и предають*» – Гізель І. Мир з Богом чоловіку... С. V.

²⁸ Там само. С. СЛС.

²⁹ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. С. 80–81.

*предателями О(те)че(ст)ва, пріяюцими врагомъ, и сами врагами, да бы их чре(з) таковое оклеветаніе и(з) имъній совлекли, или тако на нихъ за что о(т)мстилися»*³⁰. До речі, ЛС передбачав смертну кару як для тих, хто, знаючи про зрадницьку змову³¹, вчасно не повідомив про це відповідного урядника, так і для тих, хто, оскарживши іншу особу у зрадництві, не зміг цього довести³². До «зрадницьких» дій, тобто таких, що можуть зашкодити спільному благу Речі Посполитої, у ЛС віднесено фальшування монет та торгівлю зброєю, металевими виробами, військовим спорядженням тощо, особливо коли йдеться про вивезення цих товарів до неприязельських земель³³. У трактаті ці вчинки не називаються зрадницькими, але відносяться до числа смертних гріхів, характерних для купецтва³⁴.

Зраду, яка в трактаті називається «*о имъніяхъ движимыхъ*», тобто коли хтось «*сокровенныи чїи пънязи, или инья вещи, показываетъ хищникомъ*»³⁵, простіше можна назвати співучастю у крадіжці. Власне і Гізель, схоже, розцінював її саме так, оскільки вказав, що цей гріх, як і злодійство, «*обовязуетъ до возвращенія*». У ЛС ці вчинки (коли вони не стосувалися короля) також кваліфікуються не як зрада, а як крадіжка або розбій.

* * *

Останнім об'єктом зрадницьких дій, вказаним у трактаті «Мир з Богом чоловіку», є чужі таємниці, які викриваються на шкоду людині або державі³⁶. Такі вчинки тягнуть за собою як матеріальні збитки, так і втрату честі (доброї слави) скривдженої особи, яка в тогочасному українському соціумі цінувалася подекуди вище, аніж життя³⁷. За спостереженнями Адама Літинського, у карному праві Речі Посполитої також існувала відповідальність за викриття державної таємниці («зраду таємниці рад сенату»), що розглядалася як по-

³⁰ Гізель І. Мир з Богом чоловіку... С. VCI.

³¹ Згідно з ЛС навіть сини, які знали про те, що батько готує «зраду» і не донесли на нього, підлягали смертній карі. Див.: Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. С. 82–83.

³² «А естли бы хто кого обмовил в том учинку, а звлаща где бы на его менил, же нам, господару, на здоровье стоял або реч посполитую *здрадити* и ку упадку привести хотел, а на то ся готовал и усажал, а таковий поведач... естли бы таким явнымъ сведецтвом не довел, сам отсуженьемъ почтивости и горлом маеть быти каранъ». Див.: Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. С. 82.

³³ Див.: Малиновскій І. Ученіе о преступленіи по Литовскому Статуту. С. 65–66.

³⁴ «*Аще пънязи... злыя привозили, «Аще врагомъ Кр(ес)та С(вя)т(о)го, или еретикомъ кули, прахи, стрѣлбу, брони, и прочая въоруженія воинская отай подвозили, продающе на брань противу Православныхъ*». Гізель І. Мир з Богом чоловіку. С. VK.

³⁵ Там само. С. CJIS.

³⁶ «*О таинствахъ въвѣренныхъ, егда кто изьявляетъ чїю тайну на его поврежденіе*». – Там само.

³⁷ Про це детально див.: Яковенко Н. М. Про два ментальні стереотипи української шляхти: «чоловік добрий» і «чоловік злий» // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ, Критика, 2002. С. 106–147.

літичний злочин³⁸. Скориставшись нормами політичного права, Інокентій Гізель поширює їх на життя усіх верств тогочасного суспільства. Опис вчинків, які можна назвати зрадою довіреної таємниці, знаходимо у переліку гріхів, притаманних окремим категоріям населення³⁹: священникам (порушення таємниці сповіді), адвокатам (розголошення в суді конфіденційної інформації, отриманої від підзахисного), суддям (випитування відомостей про третіх осіб, які не мають відношення до судового процесу), свідкам (які розголошують в суді інформацію, котру отримали від людини, що потребувала допомоги або поради), лікарям (розголошення інформації про таємну хворобу свого пацієнта), дітям чи батькам (коли ті розповідають стороннім особам про таємні недоліки своїх родичів) тощо.

Щоправда, зрада чужої таємниці не завжди вважалася гріхом, а могла виявитися і заслугою, коли йшлося про розголошення ворожих намірів особи, що збиралася несправедливо нанести велику шкоду «добру общему многимъ». Справедливість вимагає таку таємницю «изявити на охраненіе не повинныхъ»⁴⁰. Згідно з ЛС викриття зрадницької змови, підготовки заколотів тощо вважалось прямим обов'язком кожного мешканця Речі Посполитої, навіть якщо йшлося про зрадницькі наміри найближчих родичів – сина чи батька⁴¹.

До зради Інокентій Гізель відносить і порушення конфіденційності кореспонденції. Особливо важким (смертним) буде цей гріх у випадку, якщо лист написано «о вещи великой». Але і тут автор трактату знаходить винятки, вочевидь запозичені з повсякденних практик. Прочитання чужих листів не кваліфікується як гріх зради, якщо: листа відкриває той, хто є «старійший» над тим, до кого писано; коли це робить близький друг, який має на це право; коли це робить людина, яка точно знає, що у листі вміщено наклеп чи інформацію, яка може зашкодити саме цій особі.

На цьому в трактаті «Мир з Богом чоловіку» вичерпується характеристика зради як особливого гріха, що є одним із плодів зажерливості. Як бачимо, юридичний підхід, обраний автором цього твору для аналізу гріха як злочину, скоєного проти Бога, справедливості, природного права та спільного блага, призвів до того, що «зрада» розкрита не стільки крізь призму моральної оцінки вчинку, скільки з точки зору небезпеки, яку вона може становити для політичної стабільності чи злагоди в окремому соціумі, а традиційний для православної етики ригоризм щодо оцінки людських вчинків замінено на спробу узгодити строгі моральні приписи Церкви з умовами реального земного життя мирян.

³⁸ *Lityński A. Zbrodnia zdrady kraju... S. 71.*

³⁹ *Гізель І. «Мир з Богом чоловіку». С. VAI–VPI. Детально про це див.: Довга Л. Соціальна утопія Інокентія Гізеля.*

⁴⁰ *Гізель І. «Мир з Богом чоловіку». С. CJIS.*

⁴¹ Див.: *Малиновскій І. Учення о преступлении по Литовскому Статуту. С. 65–66.*